

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

SZABÓ Árpád Töhötöm

Afrika nyomában – gróf Teleki Samu után még egyszer

Eredeti közlés/Original publication:

Korunk, 2001, harmadik folyam XII, 4. szám, 3–10. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.798

Dátum/Date: 2014. április 22. / April 22.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

SZABÓ Árpád Töhötöm: Afrika nyomában – gróf Teleki Samu után még egyszer, AHU MATT, 2014, pp. 1–11. old., No. 000.000.798,

<http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

hazai könyvtárakban

Megjegyzés / Note:

ellenőrzött és szerkesztett szöveg / controlled and edited text

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, Teleki Sámuel Afrikában, a magyar Afrika-kutatás kiemelkedő alakjai: Magyar László, Torday Emil, hogyan lett Teleki Sámuel Afrika-kutató, a Teleki-expedíció története és értékelése

African research in Hungary, Sámuel Teleki in Africa, outstanding figures of Hungarian African research: Ladislaus Magyar and Emil Torday, how did Sámuel Teleki Africa researcher, history and evaluation of the Teleki expedition

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-
TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC
SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,
COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség
szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/
writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian,
Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk
vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free
but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók,
kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattá-
ri szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag
anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve
ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevé-
kenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian
Union is a non-profit organisation that has created this electronic database
for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of
this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of
Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the
other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African
themes in its entirety from the beginning until the present day.

AFRIKA NYOMÁBAN – GRÓF TELEKI SAMU UTÁN MÉG EGYSZER

Szabó Árpád Töhötöm

Afrika – egyelőre néhány közhelyben. Az első dolog, amit az ember – a mai ember, vagyis az európai ember – Afrikáról megtud, még óvodás korából származik. Eszerint télire oda vonulnak tőlünk a vándormadarak. Illetve a dolog inkább úgy néz ki, hogy az ifjú emberpalánta télen megkérdi, hogy hová lettek a fecskék. (Nevezzük ezt tudományos érdeklődésnek.) A válasz a kérdésre ismert. (Nevezzük tudományos válasznak.) Afrika tehát, ellentétben zord tájainkkal, olyan hely, ahol nincs tél, nincs hideg, és nincs hó. Már is ott tartunk, hogy a közhelyet cáfolnunk kell. Afrikában van hideg és hó, ha tél, európai értelemben, nincs is.

További közhelyek: Afrikát négerek lakják, akik elsősorban attól négerek, hogy nem fehérek. Másodsorban nem fehérek, mert nem rendelkeznek a mienkhez hasonló kulturális vagy tárgyi javakkal. Tudjuk, hogy ez a nézőpont milyen csapdaszerűen téves lehet, mert egyértelműen fehér szemléletmódot érvényesít, így hamis fényt vet az úgynevezett primitív négerekre. Igaz, hogy kultúrájuk különbözik a fehér ember kultúrájától. A tudományosság ezt sokáig hangoztatta, és ma is teszi. Ám a tudományosság azt is hangoztatta, hogy az a kultúra valamiféleképp szegényebb a fehér emberénél. Ez sem igaz – nekünk, fehér embereknek talán nem kielégítő. A Tanganyika-tó mellett él például egy törzs, amelynek tagjai naponta két órát dolgoznak – ennyi bőségesen elegendő az általuk megfelelőnek ítélt anyagi jólét megteremtéséhez –, a többi időt kulturális és társadalmi javaik gyarapításának szentelik: közösen énekelnek, csereberélnek, társadalmi életet élnek. Építik kultúrájukat, társadalmi kapcsolataikat, mert ez számukra fontosabb, mint az anyagi javak felhalmozása. Afrikát tehát valóban négerek lakják – jobbára –, akik merőben másként gondolkodnak, mint mi.

Másik közhely: Afrika titokzatos világ, a négereknek egzotikus a kultúrája, egzotikusak a tájak, egzotikusak a növények. Afrika egzotikus. Ezt a közhelyet nem áll módomban cáfolni: Afrika valóban egzotikus. De Afrika pont ezért rengeteg kérdést vet fel, és a kérdésekre meglepően eltérő válaszokat ad. A kontinens tehát nem egy egység – van tőlünk délre egy hatalmas föld-

rész, amelynek lakói más bőrszínűek, más kultúrájúak, más a gondolkodásmódjuk. Ez igaz, de csak akkor, ha figyelembe vesszük azt, hogy ez a hatalmas kontinens tele van különbözőségekkel. Mindenféle szempontból.

Ezt a különbözőséget a földrész sokáig nem engedte föltárni. Térbeli közelsége ellenére Afrika sokkal tovább őrizte titokzatosságát, mint a távoli Amerika vagy Ausztrália. Talán pont azért, mert kiismerhetetlen, mert széttagolt, mert nem egy egység. És nem mellékesen: védtek a trópusi betegségek, amelyek megakadályozták az európai kutatók hosszabb ott-tartózkodását, védte a kiterjedtsége, az utak hiánya. A felfedezők útja általában hatalmas, hajózható folyók mentén vezet. Afrikában sok helyen erre sem volt lehetőség, mert a folyók mocsarakban, deltákban tűnnek el, vagy vízesések szakítják meg őket. Afrika felfedezése tehát csábító volt, tudományos kérdéseket vetett fel, de a teljes felfedezés sokáig váratott magára.

Újabb közhely: Afrikát az angolok, Livingstone és társai, a franciák, a nyugati népek fedezték fel. Ez csak részben igaz. Nem kevés büszkeséggel mondhatjuk, hogy az Afrika-közhelyek lerombolásában és a fehér foltok eltüntetésében nem egy magyar tudós – esetleg kalandor – játszott jelentős szerepet.

Magyar László (1818–1864) 1844-ben indult el tengerészként szinte világ körüli útjára. Néhány évvel később, sok hányódás (katonáskodás, fogás) után Afrikába hajózik, csónakutazást tesz a Kongón, bejárja Közép- és Dél-Afrika jelentős részét. Az ovimbundu nép Bihé nevű államában telepszik le, feleségül veszi a fejedelem lányát. Innen indul útjaira, és számos népről küld elsőként tudósítást. Élete utolsó napjait betegségben tölti az angolai tengerparton, Luandában, ott is hal meg. Rengeteg kéziratának nyoma veszett.

Torday Emil (1875–1931) neve itt nemcsak felfedezőként érdekes. Saját tevékenységére reflektálva egy munkájában a következőket írja le: a 19. század elején a perzsa követség első titkára Európában járt. A sah, mielőtt útjára bocsátotta volna a követet, felszólította, hogy végezzen tudományos munkát – mai szóval élve néprajzi kutatást. Tisztázzon olyan kérdéseket, hogy Anglia-e London fővárosa vagy London Angliáé. A követnek fel kellett fedeznie Európát. Nem csak Európa állt tehát a tudományos érdeklődés azon fokán, hogy a világ többi részeit le akarta írni, történt ez fordítva is. Csakhogy Európa előbb tette meg a lépéseket, egységes, következetes lépéseket tett, így egyértelművé vált, hogy a világot csak egy szemszögből lehet vizsgálni, és az európai. Torday Emil tehát erre reflektál. Nagy érdeme az Afrika-kutatás mellett az, hogy ráébred: amiként a perzsa követnek sem sikerült volna Eu-

rópát egy egységként leírni, akként egy európainak sem sikerülhet ugyanezt megtenni Afrikával. Ő maga sem törekedett erre.

Afrika, híven sokszínűségéhez, csak lassan engedte meghódítani magát mind tudományos, mind katonai értelemben,¹ bár felfedezése mondhatni már az ókorban megindult. Ám ezekben a felfedezésekben nagyon sok volt a fantázia teremtette adat, a mítosz, a legenda, a tudományos pletyka. A középkor ezeket hajlamos volt elfogadni, így az európai tudományosság akkor ébredt rá az Afrika-képét tekintő hiányosságokra, amikor az 1700-as években D’Anville francia földrajztudós csak a tudományosan igazolható tényeket vitte rá egy Afrika-térképre. Megdöbbentő eredmény született: Afrika térképe színezett szegélyű, hatalmas fehér folt volt. Az addigi európai törekvéseknek nem volt céljuk a kontinens belsejének feltérképezése. Hadállásokat építettek a tengerparton, ahonnan és ahová az árut be lehetett hajózni. Rabszolgákat adtak az épülő Újvilágnak, cserébe ellátták a különböző törzseket a maguk civilizációja által kitermelt javakkal (átkokkal: fegyverrel, alkohollal) vagy értéktelen csecsebecsékkel.

A törekvés fehér foltok eltüntetésére a 19. században indult meg intenzívebben. Ezzel együtt tűntek el Afrika-közhelyek, és jelentek meg újak. Az első időszak az amatőröké volt: kereskedők, katonák, kalandorok járták a hatalmas kontinenst, keresték a bennszülöttek mítoszaiban, elbeszéléseiben létező helyeket. Afrika lassan-lassan színesedett, de a kérdések megválaszolásával a válaszok néha homlokegyenest ellenkező volta miatt újabb kérdéseket vetett fel. A kalandorok tényeket hoztak, az utánuk ott járó tudósok ezeket igazították ki. A század végére már csak Kelet-Afrikában maradt nagyobb feltáratlan terület. Ennek a fehér foltnak az eltüntetésében vállalt szerepet Gróf Teleki Sámuel és segédje, Ludwig von Höhnelt. Jobban mondva ezt a fehér foltot tüntették el Afrika térképéről, mert utánuk már csak részlet-kutatások maradtak.

A széki Teleki család neve nem ismeretlen az erdélyi történelemben, művelődéstörténetben. A családból az évszázadok során került ki politikus, író, a női egyenjogúság korai harcosa, szabadságharcos, katona és felfedező.

¹ A katonai érdekeket egyébként nagyon sokszor tudományos álca mögé bújtatták, a tudományos expedíciók gyakran gyarmatosító törekvéseket rejtettek, főként a 19. század második felében. Mindemellett a legkorábbi expedíciók egyszerű rabszolga- vagy elefántcsont-vadászatok voltak. Érthető tehát Afrika népeinek bezárkózása, a fehér ellenségkép kialakulása, ami a 20. század közepén a gyarmatbirodalmak szétbomlásakor ütközött ki igazán. Afrikát a fehér ember ugyan lehet, hogy felfedezte, de nem hódította meg.

Legismertebb a könyvtáralapító, az ugyancsak Sámuel nevet viselő kancellár és a felfedező Teleki Sámuel.

Ebbe a családba született 1845-ben gróf Teleki Sámuel, aki később a családi vagyon révén Erdély egyik leghatalmasabb és leggazdagabb főura lett. Katonai pályára készült, de tanulmányokat folytatott Berlinben, Göttingenben. Matematikát, csillagászatot, természettudományokat és családi hagyományként nyelveket tanult. Később valóban katonai pályára lépett, a honvédség újjászervezésekor huszártiszti rangot kapott. A katonáskodás azonban nem szolgált elégtétellel neki, 1881-ben megváltik az uniformistól, és politizálni kezdett. Végül ez segítette kiemelkedni, mert újdonsült képviselőként még abban az évben, tavasszal bemutatták Rudolf trónörökösnek és feleségének, Stefániának. Teleki és a trónörökös között mély barátság szövődött. Még azon év őszén Rudolf és kísérete ott volt Görgényszentimrén, a medvevadászaton. Itt mélyült el a trónörökös és Teleki közt a barátság; és talán itt, kettejük közt született az Afrika-expedíció ötlete. Hogy miként? Ma sem tudni pontosan. A korabeli monarchia tele volt pletykákkal, intrikákkal. Teleki közel lévén Rudolfon keresztül az udvarhoz, részese lehetett a magasabb körök intrikáinak is. Hirtelen elhatározással indult Afrikába, de akkor annál alaposabban készült.

A kiváló vadász Teleki a görgényszentimrei vadászatonkat igen fontos társasági eseményekké avatta, és ebben nem kevés szerepe volt személyiségének. Jó vadász, jó társasági ember, több nyelven beszél – és udvarol a trónörökös feleségének. Ezt a tényét, illetve a pletykát, bár máig sem erősítették meg, le nem írta senki, Monarchia-szerte beszélték. Az udvar ezt pedig nem tűrhette, Teleki persona non grata lett, távoznia kellett az udvari körökből. Jó vadász, a korabeli értelemben szenvedélyes turista, menjen hát Afrikába. Csakhogy az afrikai vadászatok ez idő tájt két-, legfennebb háromhónaposak voltak. Teleki pedig nem két hónapot töltött Afrikában, hanem két évet, és nem elsősorban a vadászat kedvéért volt ott: egy fehér foltot tüntetett el.

Nem tudni tehát, igaz-e az udvarból való félig-meddig erőszakos eltávolítása. A Stefániához fűződő viszonyáról szóló legendák viszont sokáig még a görgényszentimrei vadászcsaládok körében is éltek. A legendákon túl igaz viszont, hogy 1886 első hónapjaiban Teleki elhatározta, hogy Afrikába utazik. Az utazás célját illetően is megoszlanak a vélemények, mint már előbb említettem. De tudományos célzata mindenképp volt, hisz Teleki az afrikai nagyvadak világát szerette volna megismerni. Az már a tudományos világ szerencséje, hogy a zoológiai kalandból Afrika utolsó bejáratlan területeinek feltérképezése lett.

A fentebbi tervekkel keresi fel tehát Teleki a már barátjának mondható Rudolfot. Kettejüket nem érdekelték a nagypolitikai diskurzus visszhangjai, az ismerkedésük óta eltelt öt év alatt sokszor voltak együtt láthatóak, utazásokat tettek, táviratban, levélben tartották a kapcsolatot: a trónörökös és Erdély egyik leghatalmasabb főura. Sejthetjük, hogy ez sem maradt visszajelzés nélkül az udvarban. Talán ez is belejátszott a Stefánia-kaland mellett abba, hogy Telekinek utaznia kellett. Mindezek ellenére Rudolfban, a néprajzi érdeklődésű trónörökösben tervei feltétlen, jó támogatójára talált, még ha az expedíció nem csekély anyagi terheit (40 kiló arany árát) teljességében maga vállalta is. Elhatározása után Lacromában kereste fel Rudolfot, akivel részletről részletre megbeszélte az expedíció tervét. Rudolfnak nem kis szerepe volt abban, hogy Teleki az expedíciót teljességében a fehér folt felszámolására szánta; emellett Rudolf ajánlotta társul fiatal szárnysegédjét, a pozsonyi születésű, osztrák Höhnelt. Rá Telekinek, a térképészetben járatlan lévén, nem kis szüksége volt, és a fiatal tiszt gondolkodás nélkül vállalta a küldetést. 1886 őszére adott a két férfi, Teleki és Höhnel egymásnak találkat Zanzibáron. Addig mindkettejüknek készülnie kellett. Az expedíció terve megvolt, csak végre kellett hajtani.

Teleki Franciaországban, Angliában készült az útra, tudósokkal konzultált, a British Museumot bújta, szuahéliül tanult, ajánlóleveleket szerzett be. Höhnelt az Alpokban gyakorolt, térképészeti ismereteit gyarapította.

1886 októberének végén Höhnelt érkezett meg elsőnek Zanzibárra, Teleki egy hónapot késett. Ám Höhnelt ezt az időt nem töltötte tétlenül, elkezdte megszervezni az expedíciót. Előbb hatalmas nehézségekbe ütközött, kiderült, hogy a jó teherhordók nagy része már a kontinens belsejében van más karavánokkal, a hátramaradt emberanyag csak előleg- és fegyvervadász horda. Ilyen körülmények között kellett a megérkező Telekivel együtt egy jó csapatot összekovácsolniuk, mert úticéljuk az addig ismert világ utolsó pontján túlra szólt: „Baringó na mbele kidogo”, vagyis a Baringó-tóhoz és még valamivel odább. Ez az odább képezte később az expedíció lényegét, az éhezést, betegséget, szenvedést – mert Afrika nekik is nehezen nyitott kaput – és a tudományos sikert.

A szerencse végül Zanzibáron melléjük szegődött: vezetőnek sikerült felfogadniuk egy idős zanzibári elefántcsont-kereskedőt, Dzsumba Kimemetát, aki mindvégig hasznos tanácsokkal látta el a két európait, ráadásul felkeltette érdeklődésüket a Baringótól északra levő tavak iránt. 2000 dollárért vállalta az expedíció vezetését, függetlenül attól, hogy az meddig megy, és mennyi ideig tart; a Baringóig saját karavánját is vitte. Személyi testőrnek felfogadták Dualla Idriszt, aki már Stanleyt is kísérte afrikai útján. Végül teljessé vált

a csapat, néhány emberüket előreküldték, majd mind áthajóztak a kontinensre, Panganiba.

1887 januárjában érkeztek Panganiba, és itt a fekete földrész két évre elnyelte őket. Panganiból két hónapig tartott Tavetába, a kereskedő- és karavánvárosba az út. E két hónap a két európainak az igazi afrikai iskola, az expedícióvezetés iskolája. Főként Telekinek, aki a tudományos munkát szinte teljességében Höhnre hagyta, hogy ő maga a szervezéssel foglalkozhasson. Akadt dolga. A szedett-vedett társaság tagjai meg-megszöktek; hogy példát statuáljanak, nem nézhették ezt tétlenül. De Teleki kegyetlenkedni sem akart. Ekkor írta egyik levelében, hogy Afrikában a türelem az egyik legfontosabb fogalom. Aki megtanul türelmesnek lenni, az afrikaivá válik. Teleki jó tanuló volt, megtanult türelmesnek lenni, alkudozni, hozzáidomulni a helyi szokásokhoz. Tavetában két hónapot pihentek, a helyi főnökkel igyekeztek jó kapcsolatokat kiépíteni, hogy jó vezetőket kapjanak további útjukra. A tavetai tartózkodás azért is jelentős, mert Höhn az addigi expedíciókkal ellentétben sok jó fényképet készített. Ezek a felvételek a legelsőkhöz tartoztak, amelyek eljutottak Európába, így hitelesen tudósítottak az itt élőkről.

Teleki Tavetából indult meghódítani a Kilimandzsárót. Tapasztalatlan volt, nem vitt elég felszerelést magával, nem tartotta be az akklimatizációs fázisokat, így nem sikerült meghódítania a hegyet. De ő volt az első európai, aki feljutott a hóhatárig. Bizonyította, hogy van hó Afrikában – egy közhely lerombolásában vállalt szerepet. Höhnelt hátra kellett hagynia, ő nem bírta a ritka levegőt. Végül 5300 méterről maga is visszatért, miután erős vérzés indult a szájában, és a hegymászóknál oly gyakori álmosság is elfogta. Pihenőt akart tartani, de „fel kellett állnom – írta –, ha nem akartam megfagyni, mint decemberben a kutyaszar”. A vállalkozás nem sikerült, de Telekinek ez nem szegte kedvét. Júliusban indultak tovább, egyre bennebb a kontinens belseje, az ismeretlen világ felé, miután a fényképeket és az addigi etnográfiai gyűjtést hazapostázták. Tudták, hogy egyre inkább elszakadnak attól a világtól, amelyet még érintett a fehér ember civilizációs tevékenysége. A fehér folt, amely felé igyekeztek, ráadásul olyan területen helyezkedett el, ahová vízi úton nem lehetett behatolni. Afrika védekezett.

Elértek a maszajok földjére. A vidék lakói pásztorkodásból éltek, és híres, vérszomjas harcosok hírében állottak. Ezért is volt fontos Tavetában időzni, mert maszaj vezetőket és embereket is felfogadtak. Mindezek mellett Telekinek, ellentétben az előtte itt járt tudósokkal, a maszajokkal kapcsolatban nem voltak rossz tapasztalatai. Kitűnő kapcsolatokat építettek ki a maszaj törzsekkel, és Teleki cáfolta a maszajokról addig elterjedt képet, miszerint vérengzőek lennének. Igyekezett levetkőzni az addig uralkodó, felsőbbren-

dűséget hangoztató európai szemléletet. A jobb érvényesülés kedvéért felcsapott leibonnak, afféle esőcsináló varázslónak. A törzsek sokszor őt keresték meg, neki pedig szerencséje volt. Az eső általában jött, ha kérte.

Ha a maszajok földjén könnyedén át is jutottak, a kikujuknál ez már nem ment olyan simán. Erről a népről Teleki is rosszálló véleményt formált. Sokat kellett alkudozniuk velük, és nemegyszer ütközetbe is kellett bocsátkozniuk a karaván haladása közben. Erre a földre addig még afrikai kereskedőkaravánoknak sem sikerült behatolniuk, így a Teleki-vállalkozás már itt igazi nívummá vált. Az örömben azonban ürm is vegyült. Afrika nem csak vizeivel (a víz hiányával), természeti környezetével, népével védekezett. A betegséggel is. Höhnel vérhasban szenvedett, így a kikujuk földjét Teleki az ő szolgálatai nélkül járta (részben) be. Míg Höhnel lábadozott, megpróbálta meghódítani a Kenya csúcsát. Ugyanazt a hibát követte el, mint a Kilimandzsárón, nem vitt magával elég felszerelést. De feljutva a hegy hóhatáráig, bebizonyította, hogy létezik hófödte csúcs az Egyenlítőn.

A Kenya lábánál lévő táborból a karaván kétfelé válva folytatta útját: Teleki egyenesen a Baringó-tóhoz ment, itt érte utol Höhnel decemberben, miután elsőként feltérképezte a Guasszo Nyiro folyásának egy részét. A karaván a Baringónál újabb válaszfut elé került. Élelmiszerkészletük elfogyóban volt, így igen alaposan meg kellett fontolniuk, hogy továbbmenjenek-e. Mert ami azután következett, az ismeretlen terület volt, nem születtek még róla leírások. Végül Teleki oldotta meg a problémát: ötven napig vadászva ellátta expedícióját a tovább tervezett útra való étellel. Innen indultak tovább a titokzatos fekete és fehér tavakhoz. A visszafelé induló elefántcsontkaraván, amelynek tagjait ugyancsak Teleki látta el étellel, vállalta, hogy Zanzibárba juttatja a postájukat, csomagjaikat. Teleki innen így ír Rudolfnak: „Császári Királyi Fenség! Énnekem legkegyelmesebb Uram! ...Most utoljára istenhozzádot mondok Császári Királyi Fenségednek, ha élek, jövő levélem a Rudolf- és Stefánia-tavakról fog tudósítást hozni.”

Határozott tervek – a tavakról még semmi biztosat nem tudott, csak a bennszülöttek legendáit ismerte, de már nevet adott nekik. Neki volt igaza, amikor ekkora bizakodással szólt terveiről. 1888 februárjában indultak útnak, és az igazi viszontagságok csak most következtek: áttörni a Baringót és az akkor még ismeretlen² Rudolf-tavat elválasztó földszáv törzsein, megküzdni a nehéz tereppel, a vízhiánnyal. Veszteségek árán (sok emberük, teherhordó állatuk odaveszett), de sikerült. 1888. március 6-án a tavat megtalál-

² A tó a térképeken rajta volt Szamburu névvel, de létezéséről nem tudtak semmi biztosat.

ták, és Teleki Rudolf-tónak keresztelte. Ezzel az expedíció azonban nem ért véget. Meg kellett találniuk a tó párját. A Rudolf-tó keleti partján indultak északra, míg elérték a tó északi végét. Egy mondat: rengeteg szenvedés. A Rudolf-tó vize jószerével ihatatlan volt, marháikat kénytelenek voltak lemeszárolni. Szerencsájukra azok a törzsek, amelyekkel most találkoztak, és amelyeknek a Teleki-expedíció jelentette az első kapcsolatot a külvilággal, nem voltak barátságtalanok.³ A Rudolf-tó északi csücskénél tartott hosszabb pihenő, feltöltődés után a másik tóig tartó néhány napos út jelentéktelennek tűnt. A Rudolf-tóhoz képest jelentéktelennek tűnt az újonnan felfedezett tó is: kiszáradóban lévő, elmocsarasodó terület volt, amely mellől a nomádok elköltöztek, ráadásul északi részén himlőjárvány pusztított. Mindegy: a tavat megtalálták, Stefániának keresztelték, „pezsgőt ittak”, és elindultak visszafelé. Ám a visszaút sem volt kalandoktól mentes: az esőzések következtében a vadak elhúzódtak a Rudolf-tó környékéről, ismét az éhhalál fenyegette őket. Nehezen, de eljutottak a tó déli részéhez. Ideérve Höhnél Telekiről nevezte el az itt talált, még működő vulkánt (máig is ez a neve). Innen, a tó déli csücskétől ráadásul új útvonalon indultak vissza: behatoltak a turkanák földjére, hogy új népekkel, vidékekkel ismerkedjenek meg, és leírják, feltérképezzék őket. Az élelemszerzéshez fűzött számításaik azonban nem váltak be. Erről sem Teleki, sem Höhnél nem beszél sokat: rabló-hadjáratral szereztek be az élelmet, hogy eljuthassanak a Baringó-tóhoz. Ezt az eljárást a fanyalgó európai erkölcsnek nemcsak Telekiék esetében kellett elviselnie: más kutatókkal is megtörtént, hogy rabolt húst ettek. És végül ízlett nekik, miután rájöttek, hogy Afrikához néha ez is hozzátartozik.

Júliusban érkeztek meg Nyemszbe, a tóhoz, innen könnyű útjuk volt Tavetáig. A kimerült felfedezők Tavetában mondtak le a Manyara sóstó tudományos felfedezéséről, leírásáról és a Kilimandzsáró meghódításának újabb kísérletéről. Ráadásul itt tudták meg, hogy a németek kolonizálták a szuahéli tengerpartot – ne feledjük, ez a század második fele –, a törzsek fel lázadtak, Panganiba lehetetlen eljutni. Mombasa felé indultak, októberben értek a városba. Behajóztak, és egy kis kerülővel (etiópiai kirándulás) visszatértek Európába. Teleki már ekkor megkapta Kairóban az Egyiptomi Földrajzi Társaság díszoklevelét. Mindketten hoztak magukkal egy ennél súlyosabb örökséget Afrikából: a betegséget. Ez főként Höhnelt gyötörte meg, akit Teleki Budapesten kezeltetett.

³ Már Telekiéknek nyilvánvalóvá vált, és ez írásaikból ki is derült, hogy a törzsek sokszor szokásaikban, viselkedésükben mennyire nem egyformák. Ezért is érthető, hogy miként tarthatta magát olyan sokáig (napjainkig szinte) a tévesen egységes Afrika-szemlélet.

Teleki negyvennégy éves volt, amikor visszatért Sáromberkére. Bár vadászexpedíciókat vezetett még Indiába, Ázsia más részeibe és Afrikába, több jelentős tudományos eredmény nem fűződik nevéhez. Miután a háború kitörésekor a Monarchiának felajánlott szolgálatait udvariasan visszautasították 1916-ban, őt helyezték utolsóként a családból a sáromberki családi sírboltba.

Expedíciójának visszhangja, mondhatni szinte természetesen, Nyugaton volt nagyobb. Több utazó követte később az általuk bejárt útvonalat, néhol cáfolták (főként a működő vulkánt illetően), néhol igazolták állításaikat. A Magyar Tudományos Akadémia 1988-ban, a Teleki-centenárium alkalmából Afrika-expedíciót szervezett, a száz év alatt történt változásokat felmérni és utánajárni a tisztázatlan kérdéseknek. Mert változások történtek, és még tisztázatlan kérdések is maradtak. Beigazolódtott: a Teleki-vulkán 1888-ban tényleg működhetett. A változások azonban nemcsak ebben a tekintetben érintették Afrikát. Telekiék ottjárta után lendült fel a kolonizáció, az európai nagyhatalmak rátették kezüket a kontinensre, hivatalnokokat hoztak, vasutat, kizsákmányolást és háborúkat. A gyarmatbirodalmak összeomlottak, Afrika sokszínűsége megmaradt, egyben azonban szinte minden állam osztozik: belső konfliktusok, etnikai háborúk, éhínség, betegségek tizedelik a népet. A klimatikus viszonyok változásai is nyomot hagytak a kontinens Teleki bejárta részén. Az erdőket kivágták, a termőföldek lepusztultak, a Stefánia-tó kiszáradt. A hóhatár a hegyeken egyre feljebb húzódik, ahol valaha Teleki havat markolt, ma onnan csak távcsővel lehet megsejlemlélni az alig néhány négyzetkilométert kitevő hósípkát.

Az itt élő népek is kezdik elhagyni kultúrájukat, főleg a vadászó-gyűjtögető életmódot folytatók. Tovább őrzik kultúrájukat a pásztornépek. A turkanáknál ma is divatos a Telekiék által leírt agyagfrizura, alváskor még mindig botra támasztják a fejüket. A maszajok nomadizálnak (mint Afrika törzseinek nagy része), egy-két évre építik szálláshelyeiket. A településeken az épített külső kör ma is az embereké, a belső kör a háziállatoké. A vadak ellen töviskerítéssel védekeznek. Még őrzik kultúrájukat. De a fegyvereiket ma már vagy a városban vásárolják, vagy az itt-ott hányódó autórongszok anyagából készítik.

Irodalom

Bodrogi Tibor szerk.: *Messzi népek magyar kutatói*, I–II., 1978, Budapest, Gondolat.
Erdélyi Lajos: *Teleki Samu Afrikában*, 1977, Bukarest, Kriterion.
Kapuciński, Ryszard: *Ében*, é.n., Budapest, Széphalom Könyvműhely.